

Flora- en faunaquickscan Fontys Campus Rachelsmolen te Eindhoven

In opdracht van:
Fontys Hogescholen

18 februari 2016
J.P.M. Hovens, P. op het Veld en G. Hovens

Faunaconsult
Tegelseweg 3
5951 GK Belfeld
Tel: 077-4642999
www.faunaconsult.nl

Flora- en faunaquickscan Fontys Campus Rachelsmolen te Eindhoven

<i>Opdrachtgever:</i>	Fontys Hogescholen
<i>Opstellers/controle:</i>	dhr. ir. J.P.M. Hovens en mw. ir. G. Hovens
<i>Veldwerk:</i>	dhr. ir. J.P.M. Hovens en dhr. P. op het Veld

Faunaconsult is lid van het Netwerk Groene Bureaus, de landelijke brancheorganisatie voor kwaliteitsbevordering en belangenbehartiging van ecologische advies- en -onderzoeksbureaus. Het Netwerk Groene Bureaus hanteert een gedragscode die opdrachtgevers en andere belanghebbenden een basis biedt om de leden van het netwerk aan te spreken op de kwaliteit van hun werk en aangeleverde producten.

Inhoud

1	Inleiding.....	3
2	Beleidskader	4
2.1	Inleiding.....	4
2.2	Flora- en faunawet.....	4
2.3	Natuurbeschermingswet 1998	5
2.4	Natuurnetwerk Nederland	6
3	Werkwijze	7
3.1	Beschrijving van het plangebied	7
3.2	Veldinventarisatie.....	7
4	Resultaten inventarisatie.....	8
4.1	Resultaten beleidsinventarisatie	8
4.2	Resultaten veldinventarisatie.....	9
5	Effecten van de (voorgenomen) ingreep	11
5.1	De ingreep	11
5.2	Effecten op algemene beschermde soorten	11
5.3	Effecten op vogels.....	11
5.4	Effecten op vleermuizen.....	11
5.5	Effecten op het NNB en Natura 2000-gebieden.....	11
6	Consequenties vanuit de wet- en regelgeving	12
6.1	Flora- en faunawet.....	12
6.2	Overige regelgeving	12
	Literatuur.....	13

1 Inleiding

Onderzoeksvragen

Fontys Hogescholen onderzoekt of er aanvullende nieuwbouw gepleegd kan worden op de Fontys Campus Rachelsmolen te Eindhoven en heeft ecologisch adviesbureau Faunaconsult opdracht gegeven in dat kader een flora- en faunaquickscan uit te voeren.

Faunaconsult is gevraagd het volgende aan te geven:

- welke beschermde dieren en planten komen voor in en rond het plangebied
- welke effecten heeft de (voorgenomen) ingreep
- kunnen eventuele negatieve effecten zoveel mogelijk worden gemitigeerd (verzacht)
- welke eventuele gevolgen zijn er met betrekking tot de Vogel- en Habitatrichtlijn, de Natuurbeschermingswet en het Natuurnetwerk Nederland (NN).

Leeswijzer

In hoofdstuk 2 wordt een beschrijving gegeven van het huidige beleidskader met betrekking tot de bescherming van natuurwaarden. Hoofdstuk 3 beschrijft het plangebied en de werkwijze van de inventarisaties van de natuurwaarden. In hoofdstuk 4 worden de resultaten van de beleids- en veldinventarisaties weergegeven en in hoofdstuk 5 de effecten van de voorgenomen ingreep op de aanwezige natuurwaarden. Hoofdstuk 6 behandelt de consequenties van wet- en regelgeving.

2 Beleidskader

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt een toelichting gegeven op het natuurbeleid van de diverse overheden, dat van belang is bij de voorgenomen werkzaamheden in het plangebied. Het natuur- en soortenbeleid is in Nederland geregeld in de Wet op de Ruimtelijke Ordening, de Natuurbeschermingswet 1998 en de Flora- en faunawet. Hiermee wordt onder andere invulling gegeven aan de Europese wet- en regelgeving, zoals de Vogel- en Habitatrichtlijn.

2.2 Flora- en faunawet

De Flora- en faunawet (Stb. 1998, 402) is op 1 april 2002 in werking getreden. Deze wet bundelt onder meer de bepalingen over soortenbescherming die voorheen in verschillende wetten waren opgenomen, namelijk de Vogelwet 1936, de Jachtwet, (de oude) Natuurbeschermingswet, de Nuttige Dierenwet 1914 en de Wet bedreigde uitheemse dier- en plantensoorten. De Flora- en faunawet richt zich op de bescherming van circa 500 plant- en diersoorten. Het gaat hierbij om alle inheemse zoogdieren (uitgezonderd bruine rat, zwarte rat en huismuis), alle inheemse vogelsoorten, alle amfibieën en reptielen, een aantal vissen en enkele bij AMvB (Stb. 523, 2000) speciaal aangewezen plant- en diersoorten. Uitgangspunt van de wet is het 'nee, tenzij'-beginsel. Slechts voor een beperkt aantal handelingen kan op basis van artikel 75 van de Flora- en faunawet ontheffing worden verleend van de verboden uit artikel 8 t/m 11 van de wet (voor zover hiervoor niet reeds op basis van een ander artikel vrijstelling of ontheffing kan worden verleend). Voorwaarde daarbij is dat met de voorgenomen activiteit geen afbreuk wordt gedaan aan een gunstige staat van instandhouding van de soort.

Kort gezegd worden de onder de Flora- en faunawet beschermde plant- en diersoorten in drie categorieën opgedeeld, met elk een ander regime wat betreft ontheffingen:

- algemene soorten (FF1);
- overige soorten (FF2);
- streng beschermde soorten (FF3).

De categorie 'algemene soorten' –zoals mol en konijn – is voor de meeste activiteiten vrijgesteld voor een ontheffingsaanvraag.

De categorie 'overige soorten' is eveneens voor de meeste activiteiten vrijgesteld voor een ontheffingsaanvraag, mits die activiteiten worden uitgevoerd op basis van een door het Ministerie van Economische zaken goedgekeurde gedragscode. In zo'n code geeft een sector zelf aan welke gedragslijnen men volgt om het schaden van beschermde soorten zo veel mogelijk te voorkomen, bijvoorbeeld: altijd eerst inventariseren waar de soorten precies voorkomen en daar met de werkzaamheden rekening mee houden, bijvoorbeeld door een hol af te screenen of de standplaats van planten aan te geven. Voor ingrepen waarvoor geen goedgekeurde gedragscode bestaat, moet ten aanzien van verblijfplaatsen van beschermde soorten uit de categorie 'overige soorten', een ontheffing worden aangevraagd. Daarbij kan worden volstaan met een zogenaamde lichte toetsing. Dat houdt in dat de voorgenomen maatregelen 'geen afbreuk doen aan gunstige staat van instandhouding van de soort'.

De categorie 'streng beschermde soorten' omvat de soorten die worden genoemd in bijlage 4 van de Habitatrichtlijn of bijlage 1 van AMvB artikel 75 van de Flora- en faunawet. Voor de categorie 'streng beschermde soorten' wordt slechts in een beperkt aantal situaties een vrijstelling verleend. Voor bijlage 1 soorten wordt getoetst aan de volgende drie criteria (Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, 2005):

- 1) er wordt geen afbreuk gedaan aan de gunstige staat van instandhouding van de soort
- 2) er is geen goed alternatief
- 3) de activiteit past binnen een van de hierna genoemde belangen:

- Onderzoek en onderwijs;
- Repopulatie en herintroductie;
- Bescherming van flora en fauna;
- Veiligheid van het luchtverkeer;
- Volksgezondheid of openbare veiligheid;
- Dwingende redenen van openbaar belang;
- Voorkomen van ernstige schade aan vormen van eigendom;
- Belangrijke overlast veroorzaakt door dieren;
- Uitvoering van werkzaamheden in het kader van bestendig beheer en onderhoud in de landbouw en bosbouw;
- Bestendig gebruik;
- Uitvoering in het kader van ruimtelijke inrichting of ontwikkeling.

Deze drie criteria vormen de zg. uitgebreide toets en aan alle drie moet worden voldaan. Als het gaat om een ontheffingsaanvraag in het kader van ruimtelijke inrichting of ontwikkeling en het gaat om streng beschermde soorten en/of vogels, dan wordt extra getoetst op een vierde criterium:

4) de werkzaamheden moeten zodanig uitgevoerd worden dat er sprake is van ‘zorgvuldig handelen’

Voor ruimtelijke maatregelen kan men ten aanzien van streng beschermde soorten uit Bijlage IV van de Habitatrichtlijn ontheffing krijgen op grond van belangen die zijn opgenomen in de Habitatrichtlijn. Dat zijn:

- Bescherming van flora en fauna;
- Volksgezondheid of openbare veiligheid;
- Dwingende redenen van groot openbaar belang, met inbegrip van redenen van sociale of economische aard, en voor het milieu wezenlijke gunstige effecten.

Voor ruimtelijke maatregelen kan men ten aanzien van vogels ontheffing krijgen op grond van belangen die zijn opgenomen in de Vogelrichtlijn. Dat zijn:

- Bescherming van flora en fauna;
- Veiligheid van het luchtverkeer;
- Volksgezondheid of openbare veiligheid.

2.3 Natuurbeschermingswet 1998

Natuurbeschermingswet 1998 beschermt verschillende soorten gebieden

De eerste Natuurbeschermingswet in Nederland dateert van 1967, deze wet maakte het mogelijk om natuurgebieden en soorten te beschermen, onder andere door het aanwijzen van beschermde natuurmonumenten. Deze oorspronkelijke natuurbeschermingswet is in 1998 vervangen en sindsdien richt de wet zich nog uitsluitend op de bescherming van gebieden. Waar in dit rapport gesproken wordt over de Natuurbeschermingswet, wordt telkens Natuurbeschermingswet 1998 bedoeld.

De bepalingen van de Europese Vogel- en Habitatrichtlijn (tezamen genoemd “Natura 2000”) zijn geïmplementeerd in de Natuurbeschermingswet. Zodoende is het Europese beleid ten aanzien van natuurbescherming in de Nederlandse wet verankerd. De Natuurbeschermingswet regelt de aanwijzing en bescherming van de volgende soorten gebieden:

- Vogel- en Habitatrichtlijngebieden (samen zijn dit de Natura 2000-gebieden);
- Beschermde natuurmonumenten;
- Wetlands (RAMSAR Conventie).

De Vogelrichtlijn

De Vogelrichtlijn (Richtlijn 79/409/EEG) richt zich op de bescherming van alle natuurlijk in het wild levende vogelsoorten en in het bijzonder op de leefgebieden van bedreigde en kwetsbare vogelsoorten.

In de richtlijn worden nadere regels gesteld aan de bescherming, het beheer en de regulering van vogelsoorten. Een aantal gebieden is hierbij aangewezen als speciale beschermingszone. Deze gebieden maken onderdeel uit van Natura 2000, het ecologische netwerk van natuurgebieden in Europa. Voor beschermde vogelsoorten kan geen ontheffing worden aangevraagd voor uitvoering van werkzaamheden.

De Habitatrichtlijn

De Habitatrichtlijn (Richtlijn 92/43/EEG) richt zich op de instandhouding van natuurlijke habitats, habitats van soorten en de bescherming van plant- en diersoorten, met uitzondering van vogels. In bijlage I van deze richtlijn worden speciale beschermingszones aangewezen voor kwetsbare, bedreigde of zeldzame habitattypen. Bijlage II vermeldt de kwetsbare, bedreigde of zeldzame dier- en plantensoorten die beschermd moeten worden door speciale beschermingszones aan te wijzen. Bijlage IV vermeldt in het wild voorkomende kwetsbare, bedreigde of zeldzame dier- en plantensoorten die strikt beschermd moeten worden.

Natura 2000

De Europese Vogelrichtlijn en Habitatrichtlijn vormen samen Natura 2000. Alle lidstaten van de Europese Unie wijzen beschermde natuurgebieden aan die waardevol zijn voor het behoud van biodiversiteit in Europa. Nederland zal aan de hand van een vergunningstelsel de zorgvuldige afweging maken rond projecten die gevolgen kunnen hebben voor Natura 2000-gebieden. Deze vergunningen worden verleend door de provincies of door de minister van LNV. Daarnaast zal Nederland in de komende jaren voor alle gebieden die samen Natura 2000 vormen, beheersplannen opstellen. Deze beheersplannen maken duidelijk welke activiteiten wel en niet mogelijk zijn in en om die gebieden.

Beschermde natuurmonumenten

Met de aanwijzing van Natura 2000-gebieden zullen Beschermde Natuurmonumenten die overlappen met zo'n aanwijzing komen te vervallen. De buiten de Natura 2000 gebieden gelegen Beschermde Natuurmonumenten blijven bestaan. Beschermde Natuurmonumenten zijn als zodanig aangewezen vanwege de aanwezigheid van grote ecologische waarden.

Wetlands (RAMSAR Conventie)

De Ramsar-conventie is een internationale overeenkomst inzake watergebieden (draslanden) die van internationale betekenis zijn, in het bijzonder als woongebied voor watervogels. Een groot deel van deze beschermde wetlands is in Nederland ook al als Natura 2000 gebied aangewezen.

2.4 Natuurnetwerk Nederland

Het Natuurnetwerk Nederland, vroeger de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) genoemd, is het Nederlandse netwerk van bestaande en nieuw aan te leggen natuurgebieden. Het netwerk moet natuurgebieden beter verbinden met elkaar en met het omringende agrarisch gebied.

In het Natuurnetwerk Nederland liggen:

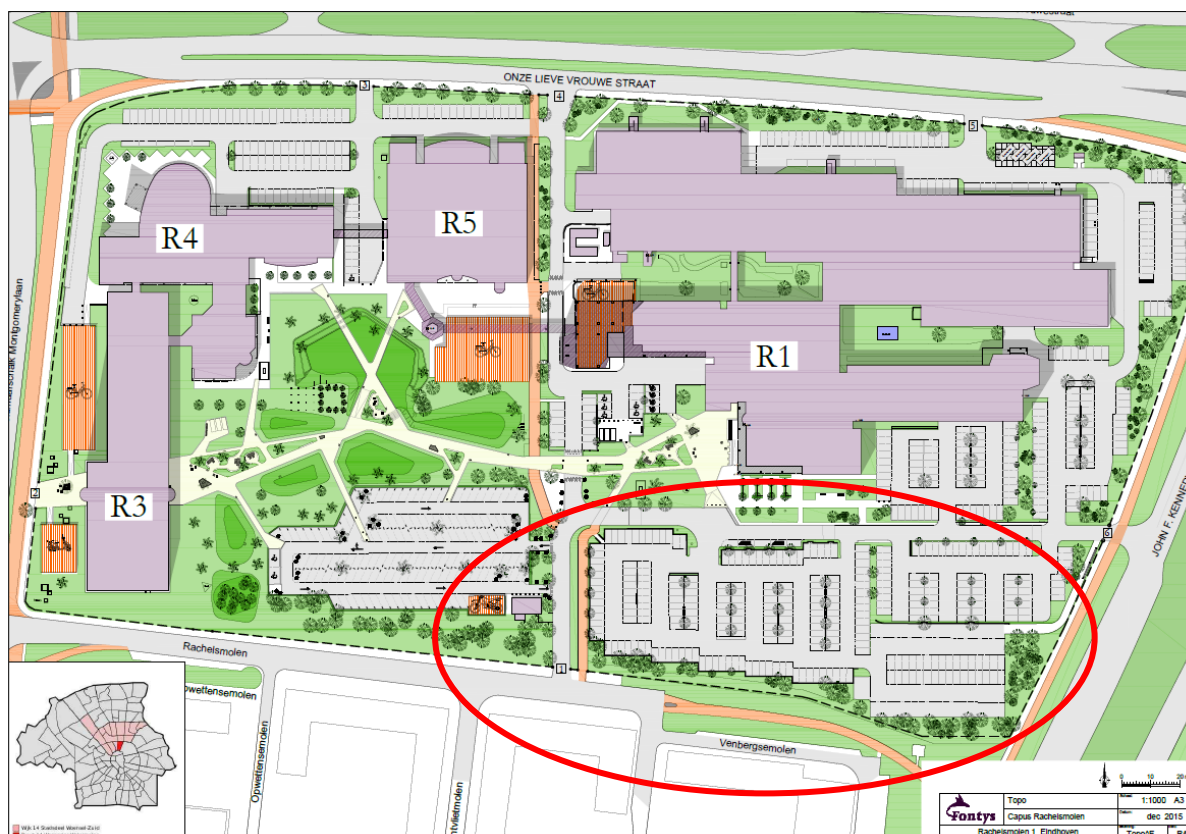
- bestaande natuurgebieden, waaronder de 20 Nationale Parken;
- gebieden waar nieuwe natuur aangelegd wordt;
- landbouwgebieden, beheerd volgens agrarisch natuurbeheer;
- ruim 6 miljoen hectare grote wateren: meren, rivieren, de kustzone van de Noordzee en de Waddenzee;
- alle Natura 2000-gebieden.

Vanaf 2014 zijn de provincies verantwoordelijk voor de begrenzing en ontwikkeling van dit natuurnetwerk. Tot die tijd was de Rijksoverheid hiervoor verantwoordelijk. In het Natuurpact hebben de provincies met het rijk afgesproken om tot 2027 80.000 hectare natuur in te richten. Het Natuurnetwerk Nederland moet uiteindelijk samen met de natuurgebieden in andere Europese landen het aaneengesloten pan-Europees Ecologisch Netwerk (PEEN) vormen.

3 Werkwijze

3.1 Beschrijving van het plangebied

Het plangebied ligt middenin de stad Eindhoven en is ingericht als parkeerterrein met bomen en struiken als rhododendron, plataan, zomereik, ruwe berk, grove den, cotoneaster, beuk, zoete kers, hazelaar, smalbladige liguster en kruiden als klimop en straatgras. Figuur 1 geeft de ligging van het plangebied weer. Zie ook de voorzijde van dit rapport voor foto's van het plangebied en het ernaast gelegen gebouw R1.

Figuur 1. Het plangebied (rood omcirkeld).

3.2 Veldinventarisatie

Op 16 februari 2016 heeft Faunaconsult het plangebied en de omgeving ervan bezocht voor een quickscan. Daarbij werden de aanwezige biotopen beoordeeld op hun geschiktheid als habitat voor beschermde dier- en plantensoorten. Tevens werd er gezocht naar (tekenen van aanwezigheid van) beschermde planten, zoogdieren, vogels, reptielen en amfibieën. Met betrekking tot zoogdieren werd speciaal gelet op pootafdrukken, krabsporen, wissels, uitwerpselen, haren, graafsporen, holen, en potentieel geschikte verblijfplaatsen. Het nabij het plangebied gelegen gebouw R1 (zie figuur 1) werd van buitenaf volledig geïnspecteerd met behulp van een ladder, zaklamp en boomcamera.

Aan de hand van relevante (verspreidings)literatuur (RAVON, 2006, 2007, 2010, 2011 en 2013) en de waarnemingsoverzichten op www.ravon.nl/tijdschrift en www.waarneming.nl is vervolgens ingeschat welke beschermde soorten mogelijk in het plangebied voorkomen.

4 Resultaten inventarisatie

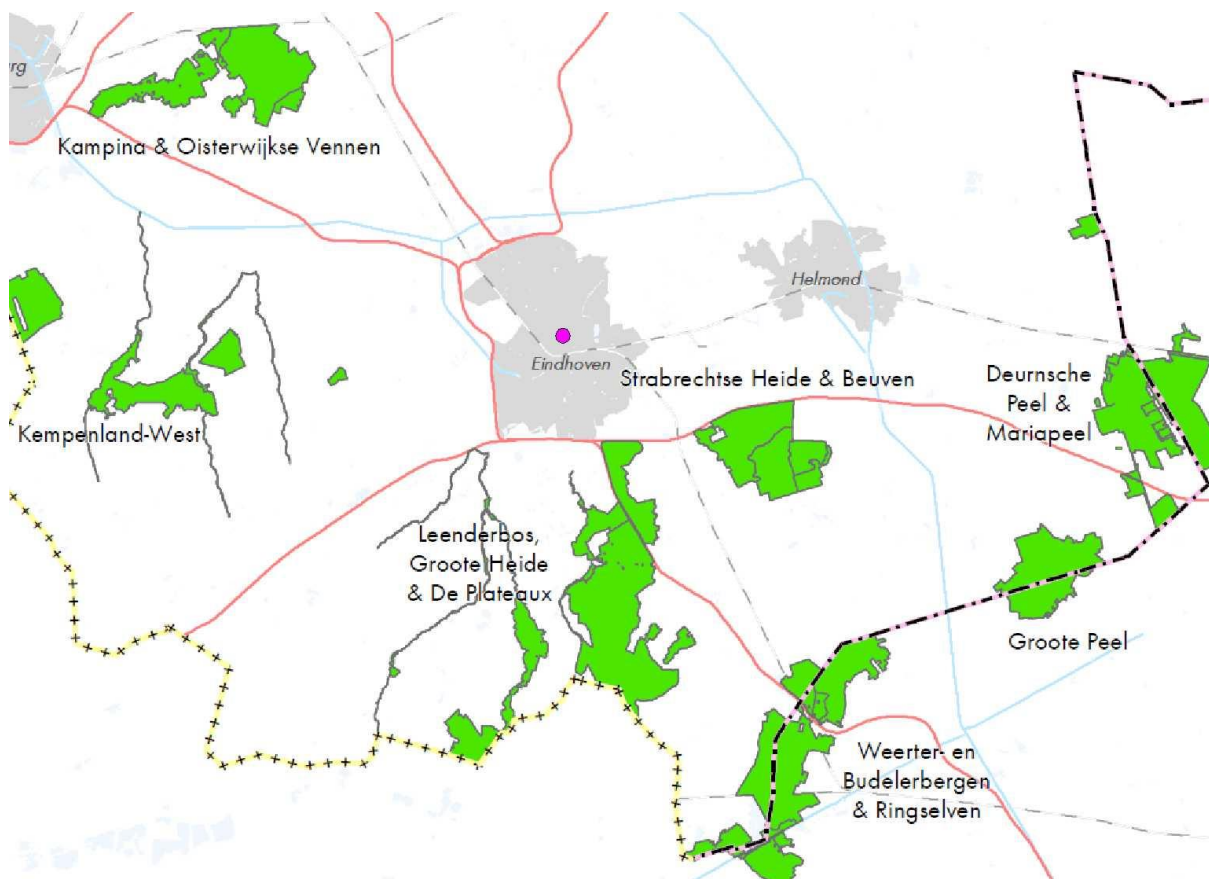
4.1 Resultaten beleidsinventarisatie

Op circa 65 meter van het plangebied ligt een onderdeel van het NatuurNetwerk Brabant (NNB), in de categorie 'Provinciale EHS'. Op een afstand van circa 180 meter van het plangebied ligt een ander onderdeel van het NNB, in de categorie 'Ecologische Verbindingszone' (bestaande uit beek Kleine Dommel).

Figuur 2. NNB (NatuurNetwerk Brabant) ten opzichte van het plangebied (rood omlijnd). Bron: website Provincie Noord-Brabant (<http://kaartbank.brabant.nl/viewer/app/natuurbeheerplan/>).

Figuur 3 laat de ligging van het plangebied zien ten opzichte van nabij gelegen Natura 2000-gebieden.

Figuur 3. Natura 2000-gebieden (groen weergegeven) ten opzichte van het plangebied (roze stip). Bron: website Provincie Noord-Brabant (<http://www.brabant.nl/dossiers/>)

Het Natura 2000-gebied dat het dichtst bij het plangebied ligt is Natura 2000-gebied 'Leenderbos, Groote Heide & De Plateaux' op een afstand van circa 5,4 kilometer van het plangebied. Natura 2000-gebied 'Strabrechtse Heide & Beuven' ligt op circa 7,6 kilometer van het plangebied. Overige Natura 2000-gebieden liggen op meer dan 10 kilometer afstand van het plangebied, evenals Beschermde natuurmonumenten en wetlands. Het plangebied is verder geen onderdeel van een Nationaal Landschap.

4.2 Resultaten veldinventarisatie

Zoogdieren

De in het plangebied aanwezige bomen bevatten geen holten; vleermuisverblijven zijn hier dus afwezig. Wel is het mogelijk dat de bomen deel uitmaken van een vaste vliegroute voor vleermuizen van en naar gebouw R1 (zie figuur 1). Dit buiten het plangebied gelegen gebouw R1 bevat vele open stootvoegen bevat waar vleermuizen in zouden kunnen kruipen. Omdat belangrijke vaste vliegroutes van vleermuizen onder de Flora- en faunawet als een vaste rust- en verblijfplaats worden gezien, zijn enkele gebouwbewonende vleermuissoorten in tabel 1 opgenomen.

Sporen, wissels, uitwerpselen etc. van zoogdieren, die behoren tot de categorieën 'streng beschermde soorten' of 'overige soorten' zijn afwezig, ook zijn er geen eekhoornnesten in of binnen 100 meter afstand rond het plangebied aanwezig. Verder is het mogelijk dat er hollen van andere algemeen voorkomende zoogdieren in en nabij het plangebied voorkomen. Tabel 1 geeft de zoogdiersoorten weer die mogelijk een vaste rust- en verblijfplaats in of nabij het plangebied hebben.

Tabel 1. Beschermde zoogdiersoorten die (mogelijk) een vaste rust- en verblijfplaats in en nabij het plangebied hebben. De status van de soorten in de Flora- en faunawet is eveneens weergegeven.

Nederlandse naam en wetenschappelijke naam	FF1	FF2	FF3
Aardmuis (<i>Microtus agrestis</i>)	X		
Bosmuis (<i>Apodemus sylvaticus</i>)	X		
Huisspitsmuis (<i>Crocidura russula</i>)	X		
Veldmuis (<i>Microtus arvalis</i>)	X		
Mol (<i>Talpa europea</i>)	X		
Konijn (<i>Oryctolagus cuniculus</i>)	X		
Laatvlieger (<i>Eptesicus serotinus</i>)			X
Ruige dwergvleermuis (<i>Pipistrellus nathusii</i>)			X
Gewone dwergvleermuis (<i>Pipistrellus pipistrellus</i>)			X

FF1 = algemene soorten

FF2 = overige soorten

FF3 = streng beschermde soorten

Vogels

De bomen bevatten geen holten en roofvogelnesten zijn afwezig. Tijdens het broedseizoen zullen algemeen voorkomende vogels als vink en merel broeden in de opgaande vegetaties in het plangebied.

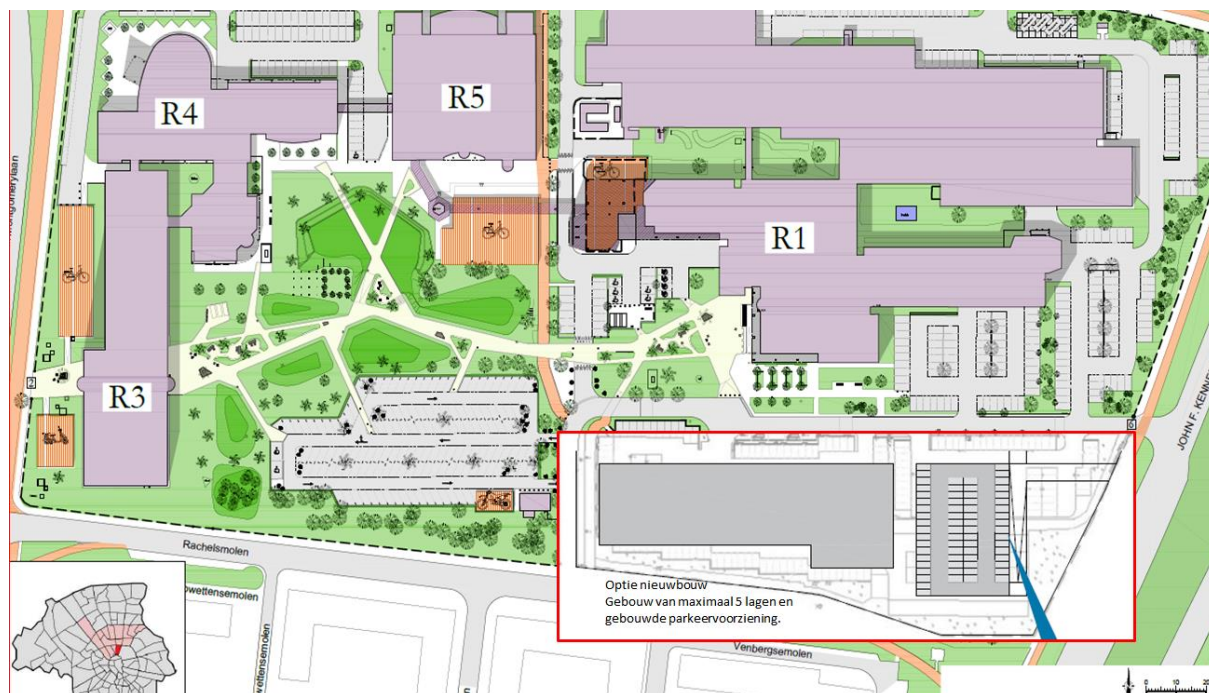
Overige beschermde soorten

Beschermde plantensoorten zijn in en rond het plangebied niet aangetroffen. In het plangebied zelf zijn geen biotopen die als habitat kunnen dienen voor amfibieën, reptielen, of overige beschermde soorten.

5 Effecten van de (voorgenomen) ingreep

5.1 De ingreep

Een deel van het parkeerterrein wordt omgevormd tot nieuwbouw en gebouwde parkeervoorziening. Figuur 4 geeft de voorgestane situatie weer.

Figuur 4. De voorgestane situatie (rood omlijnd).

5.2 Effecten op algemene beschermde soorten

Door de grondwerkzaamheden kunnen holen en individuen van algemeen voorkomende zoogdieren en mogelijk worden verstoord of verdwijnen.

5.3 Effecten op vogels

Door de te verwijderen bomen en struiken buiten het broedseizoen (de periode 15 maart – 15 juli) te verwijderen, wordt schade aan bewoonde vogelnesten voorkomen.

5.4 Effecten op vleermuizen

De rond gebouw R1 aanwezige bomen blijven behouden, evenals de laanbomen langs de John F. Kennedylaan en Veldmaarschalk Montgomerylaan. Omdat er voldoende geleiding blijft voor vleermuizen van en naar gebouw R1 (zie figuur 1), vormen de bomen in het plangebied geen onderdeel van een onmisbare vaste vliegroute van vleermuizen. De kap van de bomen heeft dus geen noemenswaardig effect op vleermuizen.

5.5 Effecten op het NNB en Natura 2000-gebieden

Het plangebied ligt op circa 65 meter afstand van het NNB, met de John F. Kennedylaan tussen het plangebied en het NNB. De dichtstbijzijnde Natura 2000-gebieden 'Leenderbos, Groote Heide & De Plateaux' en 'Strabrechtse Heide & Beuven' liggen op een afstand van respectievelijk 5,4 en 7,6 kilometer van het plangebied. De voorgenomen plannen hebben naar verwachting geen negatieve effecten op de natuurwaarden in deze beschermde natuurgebieden. Overige beschermde natuurgebieden liggen op meer dan 10 kilometer afstand van het plangebied.

6 Consequenties vanuit de wet- en regelgeving

6.1 Flora- en faunawet

Beschermde dieren uit de categorie ‘algemene soorten’: vrijstelling

Voor het vernietigen van holen etc. en verstoren van beschermde zoogdieren van de categorie ‘algemene soorten’ voor ruimtelijke ingrepen, bestaat een vrijstelling op grond van ‘AMvB artikel 75’ van de Flora- en faunawet (Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, 2005). Er hoeft daarom geen ontheffing te worden aangevraagd.

Vleermuizen

Vleermuizen en belangrijke vaste vliegroutes zijn onder de Flora- en faunawet streng beschermd. De bomen in het plangebied vormen echter hoe dan ook deel van een onmisbare vaste vliegroute van vleermuizen (zie 5.4). In het kader van de Flora- en faunawet worden de bomen daarom niet als een vaste rust- en verblijfplaats van vleermuizen beschouwd. De kap van de bomen leidt ten aanzien van vleermuizen dus niet tot een overtreding op de Flora- en faunawet.

Vogels

Vogels en hun bewoonde nesten zijn beschermd onder de Flora- en faunawet. Om verstoring van algemene vogelnesten te voorkomen, dienen de te verwijderen bomen of struiken buiten het broedseizoen van de meeste vogelsoorten (15 maart – 15 juli) te worden verwijderd.

6.2 Overige regelgeving

Omdat er geen negatieve effecten op het NNB zijn te verwachten, zijn er op dit punt geen bezwaren vanuit het provinciale natuurbeleid.

Omdat er ook geen negatieve effecten op Natura 2000-gebieden of andere beschermde natuurgebieden zijn te verwachten, is er geen vergunning nodig op grond van de Natuurbeschermingswet (ex artikel 19d lid 1).

Literatuur

- Dienst Regelingen. 2009a. Wijziging beoordeling ontheffing Flora- en faunawet bij ruimtelijke ingrepen. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit.
- Dienst Regelingen. 2009b. Bijlage aangepaste lijst jaarrond beschermde vogelnesten. Ontheffing Flora- en faunawet ruimtelijke ingreep. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit.
- Dienst Regelingen. 2009c. Uitleg Aangepaste beoordeling ontheffing ruimtelijke ingrepen Flora- en faunawet.
- Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, 2005-A. Buiten aan het werk? Houd tijdig rekening met beschermde dieren en planten! Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Den Haag.
- Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, 2005-B. Algemene Handreiking Natuurbeschermingswet 1998. Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Den Haag.
- RAVON. 2001. Waarnemingsoverzichten. RAVON 4: 61-76.
- RAVON, 2003. Waarnemingenoverzicht 2001. RAVON, 5: 47-64.
- RAVON, 2004. Waarnemingenoverzicht 2002. RAVON, 6: 33-48.
- RAVON, 2006. Waarnemingenoverzicht 2005. RAVON, 24: 46-64.
- RAVON, 2007. Waarnemingenoverzicht 2006. RAVON, 27: 46-64.
- RAVON, 2010. Waarnemingenoverzicht 2007 en 2008. RAVON, 34: 61-80.
- RAVON, 2011. Waarnemingenoverzicht 2010. RAVON, 42: 105-119.
- RAVON, 2013. Waarnemingenoverzicht 2012. RAVON, 51: 119-132.
- Vleermuisvakberaad Netwerk Groene Bureaus, Zoogdiervereniging en Gegevensautoriteit Natuur. 2013. Vleermuisprotocol 2013. Gegevensautoriteit Natuur, Netwerk Groene Bureaus en Zoogdiervereniging.